

После тези мисли, бележки, диалози се появяват по-чисто преписани в други тетрадки. Пак по няколко в една тетрадка, което показва, че писателят е работил едновременно върху няколко творби, постоянно допълвайки и обогатявайки първоначално родилата се мисъл. И всичко, което вече използва в разказа — бива зачертано с молив. Което означава, че писателят често е разгръщал тези съкровищници от жизнени факти и обобщения при създаването на творбите си.

Част от тези „мисли“ и „сюжети“ отразяват личните настроения на писателя, разкриват неговото душевно състояние, отношението му към съвременността, имат характер на лични изповеди и на оценки за живота. В тях се чувства много ясно горчилката, която буржоазният свят е оставил в душата на поета, острото противоречие между неговите хуманистични идеали и капиталистическата действителност, саркастичното отношение към недъзите, които са свързани с бита, с културата, с обществения живот. Тези мисли имат важно значение за разкриване миросгледа на писателя. Ясно се вижда неговият протест към условията в живота, които осакатяват човека, принуждават го да върши подлости, да развратничи, да бъде нечестен, алчен, спекулант. В много от мислите се крие дълбока мъка, отчаяние, които са характерни за човека и гражданина Стаматов, чувства се известно безсилие да намери разрешение на жизнените въпроси. Навсякъде обаче се вижда непрестанно търсене, непрестанно въннение, непрестанна борба за разрешение на дълбоката криза в обществото, в морала. В тези мисли се е отразил дълбокият вътрешен трагизъм, който изживява писателя в отделни моменти от личния си и граждански живот. Бележките са характерни със своя сатиричен, изобличителен тон, насочен към недъзите на загнилото в основата си буржоазно общество.

Публикуваните по-горе мисли и бележки не са подредени в хронологичен ред, тъй като Стаматов няма навик да поставя дата нито на един свой ръкопис. Стремим се да ги подредим по някаква вътрешна връзка между тях, доколкото това се поддаваше. Заглавията са поставени от самия Стаматов.

СТОЙКО БОЖКОВ

ИВАН ВАЗОВ ПОД УДАРА НА РУСКАТА ЦАРСКА ЦЕНЗУРА

Произведенията на Иван Вазов проникват рано в Русия. За рецензия на своя книга („Сливница“) и за превод на свое стихотворение („Не, не ще се радвам кръвожадно“) в руския периодичен печат той сам съобщава още в пътеписа си „Извън България“. През времето, когато живее като емигрант в братската страна (1887—1889) той завързва и лично познанство с руски писатели, които се интересуват от славянските литератури и специално от българската, какъвто е Уманов-Каплуновски.

На всички, които са познавали негови произведения, е било известно сигурно отношението му на възторжена любов към руския народ. Това обаче не е попречило на руската цензура да следи какви идеи и чувства се внасят чрез неговите произведения.

Как се е отнасяла тя към неговите книги, проникнали в Русия през 80-те години, не ми е известно. Вероятно е те да са стигали в ръцете на интересуващите се по околна пътища, които тя не е могла да контролира. Тук трябва да се има предвид и обстоятелството, че през русофобския режим на Стамболов не е било възможно или най-малко не е било безопасно, да се изпращат открито по пощата книги в страната, с която дипломатическите отношения са били скъсани. Така, струва ми се, бихме могли да си обясним защо в протоколите на царската цензура за пристигнали от България и преглеждани книги на Вазов има данни едва от 1894 година, т. е. след падането на Стамболов.

Такива данни намерих в „Централния държавен исторически архив на СССР“ в Ленинград, дето бяхме през януари 1956 год. с др. Пантелей Зарев. Този архив е толкова

богат, че който търси документи за руско-българските политически и културни връзки, трябва да работи в него доста дълго време. Ние успяхме най-общо да се осведомим какво се намира там за български обществени дейци и писатели и да си вземем бележки само от някои документи — аз за Вазов, а Зарев за Христо Ботев.

Мене ме интересува отношението на руската цензура към нашия народен поет — как му се е отплатила тя за неговата голяма любов към руския народ. Вярна на своята реакционна мисия, пазителка на един тиранически и потиснически режим, тя се е отнесла към Вазов така, както и към демократичните и прогресивни руски писатели.

Първата Вазова книга, записана в протоколите на цензурата, е романът „Под игото“, отделното издание от 1894 год. След него идат: „Драски и шарки“ (1895, ч. II), „Италия“ (издание от 1894, получено в 1895), „Нова земя“ (1896), „Руска“ (издание второ, от 1889, получено в 1899 г.). По-нататък са записани през 1902 година „Видено и чуто“ и „Пъстър свят“; 1903 — „Избавление“, „Тъгите на България“ и „Великата рилска пустиня; 1909 — „Борислав“; 1914 — „Под гърма на победите“. Всички тия книги са разрешени, или, както на руски е формулирано: „Значится в списке сочинений“, разрешенных к распространению“. За една книга обаче цензурата има специален протокол — за стихосбирката „Под нашето небе“ (1900), получена в 1901 година. Той е резюмиран така: „Доклад цензора К. В. Конопацкого о названном сочинении. Резолюция: разрешить к распространению с исключением части текста“.

Ето и самият доклад на цензора:

Вазов (Иван). Под нашето небе. Стихотворения. Стара Загора, 1900...

В означенном сборнике стихотворений на болгарском языке, на страницах 14 и 15, помещено одно, под заглавием: „Честь, правда и свобода“, как призыв к молодежи: „Молодежь, я люблю ваши смелые стремления и вашу пламенную жажду к возвышенным целям. Провозглашайте: честь, правду и свободу!“

Закончивая этим призывом каждую строфу стихотворения, автор между прочим пишет: „Многие из вас гибнут в борьбе с жизнью, с истиной. . . но оставшиеся будут, с железной волей, безкорыстными борцами за народные права, а их пылкий восторг — воспламенит и в сердцах других жажду славы, стремление к идеалам. . . Потому то молодежь — прекрасная сила, громившая и создававшая многое в мире, а дававшая первый сигнал к походу против лжи, могущества и насилия. . . о неувидительно, что им ломают крылья!“

Хотя призыв, по видимому, относится только к болгарской молодежи, однако считаю долгом, в виду современного брожения умов учащейся молодежи, представить означенное стихотворение на благоусмотрение заседания комитета.

К. Конопацкий

8/V 1901 г.

СП

Отстрана на доклада е записано решението на цензурния комитет:

Комитет постановил: исключить страниц 14 и 15.

Д. Джонковский

(Ц. Гос. Истор. Архив СССР, ф. 779, оп. 4, д. 289, 44 л.)

Съобщава: Г. Ц.